

TÜRKİYE EKONOMİ KURUMU

TARTIŞMA METNİ 2012/29

[http ://www.tek.org.tr](http://www.tek.org.tr)

BÖLGESEL KALKINMANIN DIŞ TİCARETE ETKİSİ ve GAP ÖRNEĞİ

Abdulkerim Gök

Bu çalışma "GAP BÖLGESİNDE DIŞ TİCARET ve TARIM", başlığı ile Prof. Dr. Ercan UYGUR ve Prof. Dr. İrfan CİVCİR editörlüğünde hazırlanan ve 2004 yılında TEK yayını olarak basılan kitapta yer almaktadır.

Haziran, 2012

BÖLGESEL KALKINMANIN DIŞ TİCARETE ETKİSİ ve GAP ÖRNEĞİ

Abdulkerim Gök^()*

1. GİRİŐ

İktisat literatüründe ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma sözcükleri çoğu kez birbiri yerine kullanılır. Oysa bu sözcüklerin anlamları farklıdır. Büyümeden kastedilen, kiŐi başına hasıla büyüklüğünün bir yıldan diğerine gösterdiği reel artış hızıdır. Kalkınma, yalnızca üretimin ve fert başına gelirin artması olmayıp, bununla birlikte ekonomik, sosyal ve kültürel yapının değişmesini de içermektedir.

Az gelişmiş ölkeler genellikle kalkınma ile sanayileşmeyi özdeşleştirmişlerdir. Sanayileşme, doğurduğu içsel ve dışsal ekonomiler, teknolojik gelişme ve eğitici etkileriyle kalkınmada temel itici güçtür. Ancak az gelişmiş ölkelerin sanayileşme uğruna tarımı ihmal etmeleri önemli bir strateji hatasıdır. Dış ticaretin dinamik etkileri genellikle kalkınmayı hızlandırıcı niteliktedir. Ancak bu görüş tartışmaya da açıktır

Bu çalışmanın amacı bölgesel kalkınma bağlamında Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) projesini değerlendirmek ve GAP Bölgesi ihracatındaki gelişmeleri incelemektir. Bu bağlamda Bölün 2'de bölgesel kalkınma süreci ve politikaları ile birlikte GAP Bölgesinin kalkınması açıklanmaktadır. Bölüm 3'te GAP Bölgesi ihracatının 1990 sonrasında mal grupları ve ölkeler itibariyle gelişmesi ele alınmaktadır. Bölüm 4'te öneriler ve yazının ulaştığı sonuçlar yer almaktadır.

2. BÖLGESEL KALKINMA VE GAP

2.1. Kavramsal Olarak Bölge

Bölgesel kalkınma tanımının çok uzun bir geçmiŐi yoktur. Kavramın ortaya çıkışı kalkınma iktisadının ortaya çıkışı ile birlikte olmuş ve genelde 1940'lı yıllarda önem kazanmaya başlamıştır. Başlangıçta özellikle Doğu ve Güneydoğu Avrupa ile başlamış olsa da, bu kavram giderek görece az gelişmiş tüm bölgeler için gündeme gelmiştir.

Bölge kavramı üzerine literatürde bir uzlaşmanın sağlanabildiğini söylemek güçtür. Bununla birlikte en genel anlamda bölge bir mekan birimini ifade etmektedir. Kavramın tanımlanmasında temel sorun mekanın sınırlarının tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. Bölge mekansal olarak ekonomik, kültürel ve toplumsal homojenlikle tanımlanabildiği gibi fonksiyonel olarak da tanımlanabilir. Bu bağlamda en genel anlamda bölge; kentten büyük ve ülkenin tümünden küçük bir mekansal birim olarak tanımlanabilir. Geleneksel olarak bölge yan yana gelmiş yerel birimlerin mekansal bütünlüğü ile oluşan, ulus devlet dışına kapalı, ulus devletin denetiminde, sınırları çizilmiş bir birimdir. Bu tanım küresel anlayışta değişmektedir. Küresel anlayışta bölge tanımı için mekansal bütünlük bir zorunluluk olmaktan çıkmıştır.

Hemen hemen her ölkede kalkınma doğal ya da coğrafi koşullardan kaynaklanan bir dizi dengesizlikten hareketle başlamıştır. Diğer bir deyişle tüm ölkelerde gelişmenin belli bir bölge ya da kent çevresinden başladığı ve giderek ülkenin tümüne yayıldığını gözlemek mümkündür. Bu bölgeler gelişme bölgeleri olarak adlandırılmaktadır. Gelişme bölgelerinde oluşan çekirdek-merkez bölgedeki sanayileşme, toplumsal değişmeyi uyarmakta ve sürüklemektedir. Belli bir yörede ya da bölgede yoğunlaşan ekonomik faaliyetler bir süre sonra bu yörede sermayenin etkinliğini artırmaktadır. Aynı faaliyetler sağladığı dışsal yararlar ve içsel ekonomiler ile yörenin ekonomisini giderek büyümesine yol açmaktadır.

^(*) Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi. İ.İ.B.F., Maliye Bölümü Öğretim Üyesi.

Gelişme bölgelerinin çevreye olan geri besleme etkileri pozitifdir. Bu geri beslemeyi en genel anlamda, gelişme bölgesinden çevreye yayılan teknolojik ve sosyal yenilikler olarak tanımlamak mümkündür. Ekonomik faaliyetlerin mekansal dağılımında ikinci bir bölge türü boşalma bölgeleridir. Bu bölgelerde varolan sermaye ve diğer üretim faktörleri beşeri altyapının yetersizliği nedeniyle gelişme bölgelerine doğu hareket etmektedirler.

Gelişme bölgelerinin boşalma bölgelerini geri besleme etkisi negatiftir. Üçüncü bir bölge ise farksızlık bölgesidir. Bu bölgeler gerek gelişme bölgeleri gerekse boşalma bölgeleri ile ilişkileri açısından kazandıkları ile yitirdikleri dengelenen bölgelerdir. Açıkladığımız bölge kavramlarına ek olarak az gelişmiş bölgeler, acil müdahale bölgeleri, özel statülü bölgeler gibi bölge türlerinden de söz etmek mümkündür. Bununla birlikte GAP Projesi çerçevesinde ve Şanlıurfa özelinde kullanılmak üzere yukarıdaki üç bölge tanımını kullanacağız. Gelişme, farksızlık ve boşalma bölgesi kavramlarından özellikle Şanlıurfa'nın çevre kentlerle olan ilişkilerini açıklamak için yararlanacağız.

Bölgesel gelişme ya da bölgesel kalkınma temel olarak bölgeler arasındaki farklılıkların giderilmesini ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Daha ayrıntılı olarak ele alındığında, bu hedefe ek olarak tüm faktörlerin bölgelerarası dağılımında uyumun sağlanması da hedeflenir.

2.2. Bölgesel Gelişme Politikalarında Değişimler

Bölgesel kalkınma stratejileri ve öncelikleri 1970'li yıllardan bu yana önemli değişimler geçirmiştir. 1970'li yıllara değin bölgesel planlamada amaç ülke ölçeğinde kaynakların dengeli ve optimum dağılımının sağlanması ve kalkınmadan farklı bölgelerin eşit ölçüde yararlanabilmesi olmuştur. Bu amaç doğrultusunda araç, kaynakların gelişmiş bölgelerden gelişmekte olan bölgelere aktarılması olmuştur. 1970 - 1990 döneminde, bölgesel planlama ve gelişme politikaları hem uygulamalı hem de kuramsal çalışmalar durgunluk yaşamıştır.

Özellikle 1970'li yılların ortalarından başlayarak ithal ikameci politikaların gözden düşmesi ve saf bir liberalizmin taraftar bulması bu eğilimi güçlendiren nedenlerin başında gelmiştir. 1990'lardan sonra ise bölgesel planlamaya ilgi yeniden artmıştır. Bu dönemlerde bölge kavramı özellikle karşılaştırmalı üstünlüklerin önemli bir kaynağı olarak ele alınmıştır. Çünkü yukarıda da söylendiği gibi küreselleşen dünyada bölge kavramı değişmiştir. Bu dönemde GAP Master planının yeniden düzenlenmesinde bu farklılığın etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Bölgesel kalkınma konusunda dünyadaki gelişmeler, bölgesel kalkınmada ulaşım, iletişim ve eğitimin yanı sıra, birbirleriyle ilişkili endüstriler sisteminin desteklenmesi, küçük sanayi geliştirme programlarının uygulanması ve firma düzeyinde yerel girişimcinin teşvik edilmesi önem kazanmıştır.

Gelişmekte olan bölgelerde bölgesel gelişmeyi uyaran bir diğer unsur hızlı büyüyen ve dolayısıyla teknolojik gelişmeye ve istihdama katkı yapan sanayilerdir

2.3. Kalkınma ve GAP

GAP Bölgesi dokuz ili kapsamaktadır. Bunlar; Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak'tır. Bölge, Türkiye yüzölçümünün % 9.5'ine eşit olan 73.863 km karelik bir alanı kapsamaktadır.

GAP projesi 1960'larda Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yürütülen çalışmalarla başlamış, 1987 yılında GAP adını almıştır. Bu proje, 1989 yılında GAP entegre bölgesel kalkınma projesine dönüşmüş ve merkezi planlama anlayışı ile hazırlanıp gelir artırmaya yönelik projeler üretmiştir. GAP, 1995'te sürdürülebilir insani kalkınmayı ana hedef olarak kabul etmiştir. GAP'ın bölgesel kalkınmaya temel yaklaşımı entegre bölgesel kalkınma, çok sektörlü planlama ve ekonomik büyüme yerine sürdürülebilir kalkınmadır. Bu kavram ekonomik sektörlerin yanı sıra kentsel gelişme ve kültür varlıklarını da içermektedir.

3. GAP BÖLGESİNDEN YAPILAN İHRACAT

3.1. Mal Gruplarına ve Ülkelere Göre İhracat

GAP Bölgesinden madde grupları ve toplam olarak yapılan ihracat Tablo 1'de gösterilmiştir. Tablodaki verilerden izlenebildiği gibi, bölgeden yapılan toplam ihracat 1997 yılına kadar artış

göstermiş, ancak bu yıldan sonra dalgalı bir seyir izlemiştir. Mal grupları itibariyle bakıldığında, 1994 yılına kadar ihracatın büyük bölümünü sırasıyla canlı hayvan ve hububat oluşturmuştur. 1994 sonrasında ise, canlı hayvan ihracatı büyük ölçüde düşmüş, tekstil ihracatı hızlı bir artış göstermiş, hububat ihracatı ise 1997'ye kadar artıp sonrasında gerilemiştir.

Tablo 1: GAP Bölgesinden Yapılan İhracat (1000\$)*

YILLAR	Canlı Hayvan, Su Ürünleri	Kuru Meyve ve Mamulleri	Hububat Bakliyat, Yağlı Tohum	Tekstil ve Hammaddeleri	Toplam
1990	178,1	14,5	36,0	29,9	258,5
1991	176,3	9,0	75,6	31,7	292,6
1992	94,9	11,1	52,8	38,2	297,0
1993	178,2	8,8	111,8	36,0	334,8
1994	172,7	10,2	119,1	125,1	427,1
1995	89,9	45,7	140,4	120,3	396,3
1996	66,0	45,6	146,4	146,6	404,5
1997	51,6	57,3	278,7	231,5	619,1
1998	14,4	55,4	151,0	309,6	547,1
1999	12,5	60,7	91,5	303,2	577,2
2000	1,8	49,6	85,3	319,2	556,0
2001	18,6	53,5	95,4	384,8	640,7

Kaynak: Güneydoğu İhracatçıları Birliği Raporu 2002

* 4 madde grubunun toplamı, diğer ihracat grubu nedeniyle, "Toplam"a eşit olmayabilir

GAP Bölgesinden değişik ülkelere yapılan ihracat Tablo 2'de yer almaktadır. 2000 öncesinde Suriye en çok ihracat yapılan ülkedir. 2000 sonrasında ise bölgeden en çok İtalya'ya ihracat yapılmıştır. 2000 sonrasında genel olarak Almanya, İngiltere ve Fransa da dahil olmak üzere AB ülkelerine yapılan ihracatta önemli artış olmuştur. Suriye ve Suudi Arabistan gibi Ortadoğu ülkelerine yapılan bölge ihracatında azalma vardır.

Tablo 2: GAP Bölgesinden Ülkeler İtibariyle İhracat (Milyon \$)

Ülkeler	1997	2001
Suriye	64,8	31,5
İtalya	38,6	63,8
Romanya	11,9	13,0
ABD	17,6	24,2
Özbekistan	12,3	14,6
S. Arabistan	32,0	28,7
Almanya	14,0	33,0
İngiltere	7,4	27,9
Fransa	9,1	16,3

Kaynak: Güneydoğu İhracatçıları Birliği Raporu 2002

Tablolarda verilen ihracat değerleri, Güneydoğu İhracatçıları Birliği aracılığıyla bölge dışına satılan ve oradan yapılan ihracatı kapsamamaktadır. Bölge dışına yapılan satışlardan yapılan ihracat, daha çok İstanbul ve Mersin üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu tür dolaylı ihracat dikkate alınmadığı için GAP bölgesinin ihracatı düşük görünmektedir.

3.2. GAP Bölgesi İhracatının Darboğazları

a) GAP bölgesinde Gaziantep hariç diğer illerden ihraç edilen ürün çeşidi yetersizdir ve bu ürünlerin kalitesi de düşüktür.

b) Üretilen ürünler çoğunlukla ara malı niteliğindedir ve bu ara malları diğer bölgelere girdi olmak üzere satılmaktadır.

c) Bölgede ürün pazarlama alanında faaliyet gösteren kuruluşlar yetersizdir buna ek olarak bölgede üretim yapan işletmelerde çağdaş pazarlamayı yapabilecek nitelikli eleman istihdam edilememektedir.

d) Uluslararası bir havaalanının faaliyete geçmemesi, ihracat yapabilen mevcut firmaların büyük bir kısmının ihracatlarını İstanbul üzerinden yapmasına neden olmaktadır. Bu da bölge ihracatını olduğundan daha düşük göstermektedir.

e) Komşu ülkelerle ilişkilerin geliştirilememesi bu ülkelerle yapılan dış ticaretin de düşük kalmasına neden olmaktadır.

f) Var olan gümrük kapıları ve mal depolama tesisleri yetersizdir. Bu yetersizlik bazı durumlarda yapılabilecek ihracatı engellemektedir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Az gelişmiş ülkeler genellikle kalkınma ile sanayileşmeyi özdeşleştirmişlerdir. Sanayileşme, doğurduğu içsel ve dışsal ekonomiler, teknolojik gelişme ve eğitici etkileriyle kalkınmada itici güçtür. Diğer yandan, bölgesel kalkınma için ulaşım, iletişim ve eğitimin yanı sıra, bağlantılı sanayilerin ve yerel girişimcinin teşvik edilmesi önem kazanmıştır.

Dış ticaretle ilişkileri açısından sanayileşme stratejileri ithal ikamesi ve ihracatın teşviki olarak ikiye ayrılır. İhracatın teşvikine dayalı sanayileşme fiyat mekanizmasına ve dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere dayanır. Üretim dünya pazarlarına yöneliktir. Bu stratejiyi uygulayan ülkelerin diğerlerinden daha hızlı kalkındıkları görülmektedir.

Güneydoğu Anadolu Projesi bu bölgenin sanayileşmesi için entegre bölgesel kalkınma programı olarak düşünülmüştür. Bölgeden yapılan ihracat bölgenin sanayileşmesine ve kalkınmasına giderek daha çok katkıda bulunacaktır. Buna karşılık bölgenin ihracatı 1994'ten bu yana dalgalı bir seyir izlemektedir ve yukarıda açıklandığı gibi bazı darboğazlarla karşılaşmaktadır. Bu darboğazlar aşıldığı ölçüde GAP Bölgesi ihracatı ve ardından sanayileşmesi ve kalkınması hızlanacaktır.

KAYNAKLAR

Fisunoğlu, M. (1989) Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı Bildirileri, 29-30 Kasım 1989, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara.

Güneydoğu İhracatçılar Birliği Raporu 2002.

Roxborough, I. (1979) *Theories of Underdevelopment*, Macmillan Pub. Co.